

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.8.19>

SPECYFIKA STOSOWANIA POWÓDZTWA WZAJEMNEGO JAKO SPOSOBU OBRONY POZWANEGO W SPORACH UMOWNYCH

Valentyna Skrypnyk

aspirantka katedry Dyscypliny Cywilnej i Prawnej Charkowskiego Uniwersytetu Narodowego

im. V. N. Karazina (Charków, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-3968-7762

wws11@ukr.net

Adnotacja. W artykule dokonano analizy cech pozwu wzajemnego jako sposobu obrony pozwanego w sporach umownych. Autor ukazuje, w jaki sposób roszczenie wzajemne ma się do pierwotnego. Zwraca się także uwagę na taką przesłankę zgłoszenia pozwu wzajemnego, jak obecność roszczeń wzajemnych, które mogą wynikać z tej samej przyczyny (jednej umowy) lub z różnych przyczyn. Na podstawie materiałów praktyki sądowej przyjmuje się, że na podstawie orzeczenia sądu można zaliczyć roszczenia wzajemne, a wówczas wygasa zobowiązanie umowne, w którym strony uległy rozwiązaniu. Roszczenie wzajemne może opierać się także na fakcie niewykonania przez drugą stronę umowy swojego zobowiązania umownego. Odrębnym przedmiotem pozwu wzajemnego jest nieuznanie istotnego stosunku prawnego (umowy), na którym opiera się roszczenie zawarte w pozwie pierwotnym. W takim przypadku zaspokojenie roszczenia wzajemnego wyklucza zaspokojenie roszczenia pierwotnego.

Słowa kluczowe: umowa, zobowiązania, zobowiązania umowne, powództwo wzajemne, roszczenia wzajemne, potrącenie roszczeń wzajemnych.

PECULIARITIES OF USING A COUNTERCLAIM AS A WAY OF DEFENDING THE DEFENDANT IN CONTRACTUAL DISPUTES

Valentyna Skrypnyk

Postgraduate Student at the Department of Civil Law Disciplines, Faculty of Law,

V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-3968-7762

wws11@ukr.net

Abstract. The article analyzes the features of a counterclaim as a way of defending the defendant in contractual disputes. The author reveals how the counterclaim is related to the original suit. Attention is also paid to such a condition of filing a counterclaim as the presence of counterclaims that may arise from the same reason (one contract) or from different reasons. Judicial practice considers the counterclaims to be set off on the basis of a court decision, and then the contractual obligation in which the parties were is terminated. Counterclaims may also be based on the fact that the other party of the contract has not fulfilled its contractual obligation. A separate subject of the counterclaim is non-recognition of the material legal relationship (agreement), on which the claim in the original suit is based. In this case, the satisfaction of the counterclaim excludes the satisfaction of the original suit.

Key words: contract, obligations, contractual obligations, counterclaim, counterclaims, set-off counterclaims.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗУСТРІЧНОГО ПОЗОВУ ЯК СПОСОБУ ЗАХИСТУ ВІДПОВІДАЧА У ДОГОВІРНИХ СПОРАХ

Валентина Скрипник

аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету

імені В. Н. Каразіна (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-3968-7762

wws11@ukr.net

Анотація. У статті проаналізовано особливості зустрічного позову як способу захисту відповідача у договірних спорах. Автор розкриває, в чому полягає взаємопов'язаність зустрічного позову із первісним. Також приділено увагу такій умові пред'явлення зустрічного позову як наявності зустрічних вимог, які можуть як виникати з однієї підстави (одного договору), так і з різних підстав. На матеріалах судової практики розглянуто, що зустрічні вимоги можуть зараховуватись на підставі рішення суду і тоді договірне зобов'язання, в якому перебували сторони, припиняється. Зустрічні вимоги можуть також засновуватись на тому, що інша сторона договору не виконала свій договірний обов'язок. Окремим предметом зустрічного позову є невизнання матеріального правовідношення (договору), на якому ґрунтується вимога за первісним позовом. У такому разі задоволення зустрічного позову виключає задоволення первісного позову.

Ключові слова: договір, зобов'язання, договірні зобов'язання, зустрічний позов, зустрічні вимоги, зарахування зустрічних вимог.

Вступ. Найбільш поширеним способом захисту відповідача у цивільному процесі у договірних спорах є зустрічний позов, який розглядається разом із первісним в одному провадженні. Зустрічному позову у цивільному процесі присвятили свої праці такі вчені, як С.С. Бичкова, П.Д. Гуйван, А. Коцюруба, О.С. Пепеляшков, С.П. Хіміч та інші. Зустрічний позов як спосіб захисту відповідача у цивільному процесі розглядається вченими-процесуалістами, які, зокрема, пропонують визначення зустрічного позову, аналізують умови його пред'явлення, порівнюють з іншими способами захисту відповідача у цивільному судочинстві тощо. Проте праця, які б досліджували зустрічний позов як спосіб захисту у договірних спорах, на наш погляд, бракує у сучасній цивілістиці.

Тому за мету цієї статті поставимо собі з'ясувати особливості застосування зустрічного позову як способу захисту у договірних спорах.

Основна частина. Сторони синалагматичного договору перебувають у зобов'язальних відносинах, де кожна із сторін є одночасно і кредитором, і боржником, то у разі судового спору кожна із сторін може мати до іншої вимоги, що випливають з цього договору. Однак перебування сторін у зобов'язальних правовідносинах, що випливають з одного договору ще не є беззаперечною підставою для прийняття зустрічного позову до розгляду. Відповідач може подати до позивача самостійний позов, заснований на вимогах із того ж самого договору, що і первісний позов. Тоді такий позов буде розглядатися в окремому провадженні. Які ж основні ознаки зустрічного позову? Що характеризує певний позов саме як «зустрічний»? Які види зустрічних позовів пред'являються та розглядаються у договірних спорах? Що є предметом зустрічних позовів, які випливають із порушення договірних зобов'язань? – Відповіді на ці питання поставимо собі завданнями у цій статті.

Матеріал і методи досліджень. Матеріалом для дослідження послугували наукові праці сучасних українських вчених-процесуалістів, а також судова практика щодо розгляду зустрічних позовів. Під час написання статті аналітичний метод використовувався для з'ясування правової природи зустрічного позову, з'ясуванні умов пред'явлення зустрічних позовів та визначенні їх видів. Системний метод був використаний для встановлення зв'язків між матеріальними правовідносинами – договірними зобов'язаннями та первісними та зустрічними позовами, які застосовуються на захист сторін цих договірних зобов'язань. Метод узагальнення застосовано для формулювання висновків.

Результати та їх обговорення. С.П. Хіміч визначає зустрічний позов як заявлену відповідачем до позивача у справі самостійну позовну вимогу для сумісного її розгляду з первісним позовом. На думку вченого, зустрічний позов полегшує розгляд взаємних вимог сторін та усуває можливість несумлінного позивача уникнути одночасного задоволення справедливих вимог відповідача. Зручність зустрічного позову також у поєднанні одним провадженням двох справ, що сприяє економії процесуальних засобів. (Хіміч, 2011: 96). Таке визначення вбачається неповним, оскільки не відповідає на питання, в чому полягає зустрічність цього позову та на яких підставах суд повинен приймати цю вимогу відповідача до розгляду в одному провадженні із первісним позовом. Вказаний автор звертає увагу лише на процесуальні особливості зустрічного позову.

Стаття 193 ЦПК України висуває такі умови спільного розгляду зустрічного позову разом із зустрічним: він повинен бути взаємопов'язаним із первісним позовом, спільних розгляд первісного та зустрічного позовів є доцільним, коли вони виникають з одних правовідносин, або коли вимоги за позовами можуть зараховуватися, або коли задоволення зустрічного позову може виключити повністю або частково задоволення первісного позову.

А. Коцюруба називає такі особливості зустрічного позову: 1) спеціальна підсудність (може бути поданий лише до суду за місцем розгляду первісного позову); 2) суб'єкт (при подачі зустрічного позову сторони змінюють своє початкове становище: відповідач із зустрічного позову стає позивачем, а первісний позивач перетворюється у відповідача); 3) мета (захист від первісного позову); 4) умови (позов заявляється у вже розпочатому процесі, який ініційовано первісним позовом); 5) часові межі (пред'явлення зустрічного позову обмежено в часі) (Коцюруба, 2020: 84). Вказані особливості характеризують лише процесуальний аспект зустрічного позову. Втім зустрічний позов, як і позов взагалі, є також категорією матеріального права. Право на подання зустрічного позову ґрунтується на перебуванні сторін у матеріальних правовідносинах, які передбачають певні способи захисту.

Враховуючи положення статті 193 ЦПК України, можна стверджувати, що право на зустрічний позов передбачає: 1) наявність взаємопов'язаних вимог первісного та зустрічного позовів; 2) наявність зустрічних вимог, які випливають з одних правовідносин; 3) наявність зустрічних вимог, які можуть зараховуватися; 4) задоволення зустрічного позову призводить до повної або часткової відмови у задоволенні вимог за первісним позовом.

Право на зустрічний позов є тоді, коли є взаємопов'язані та зустрічні вимоги. Причому зустрічні вимоги можуть випливати з одних правовідносин та можуть підлягати зарахуванню, але ці умови не обов'язково повинні дотримуватися разом. В чому ж може полягати взаємопов'язаність та зустрічність позовних вимог за первісним та зустрічним позовами? – Відповідь на це питання була вироблена судовою практикою.

У постанові від 20.03.2019 у справі № 910/2987/18 Велика Палата Верховного Суду висловила позицію, що взаємопов'язаність зустрічного та первісного позовів може виражатися у підставах цих позовів або поданих доказах, а також у тому, що вимоги за зустрічним і первісним позовами можуть зараховуватися. Подання зустрічного позову, задоволення якого виключатиме повністю або частково задоволення первісного позову, має на меті довести відсутність матеріально-правової підстави для задоволення первісного позову через

відсутність матеріальних правовідносин, з яких випливає суб'єктивне право позивача за первісним позовом (Верховний Суд, 2019).

Найбільш очевидною є взаємопов'язаність первісного та зустрічного позовів, коли вимоги з цих позовів виникають з однієї підстави. У договірних спорах мова йде про вимоги сторін одна до одної, що впливають на невиконанні обов'язків, що впливають з одного договору.

Однак слід зауважити, що судова практика визнає взаємопов'язаність первісного та зустрічного позовів навіть, коли вони ґрунтуються на різних підставах. Визначальними чинниками є: 1) правова природа вимог за первісним та зустрічним позовами; 2) можливість вимог за первісним та зустрічним позовами до зарахування; або 3) задоволення зустрічного позову обумовлює відмову у позовних вимогах за первісним позовом.

Так, наприклад, у судовій справі № 908/1688/20 вимоги за первісним та зустрічним позовами ґрунтувались на різних підставах: первісна – на невиконанні відповідачем договору, через що позивач відмовився від передбачених цим договором зобов'язань щодо прийняття робіт, а зустрічна – на порушенні відповідачем за зустрічним позовом зобов'язань з прийняття і оплати виконаних робіт за цим договором. Первісна вимога була позадоговірною за своїм предметом – повернення безпідставно набутих та збережених коштів (попередньої оплати), а зустрічна – договірною – стягнення заборгованості за виконані роботи. Суд першої інстанції своєю Ухвалою повернув зустрічну позовну заяву на підставі того, що пред'явлення ТОВ «Сільпо-Фуд» позову про стягнення з ТОВ «Форт Сема ЛТД» безпідставно набутих та збережених грошових коштів в сумі 141 201,20 грн на підставі статті 1212 Цивільного кодексу України, яка регулює позадоговірні правовідносини, щодо обґрунтування зустрічного позову положеннями законодавства, які регулюють договірні відносини, а також з того, що спори за вказаними позовами виникли з різних за своїм характером правовідносин та обґрунтовані різними обставинами і правовими підставами, а, отже, такі позови не можуть бути визнані взаємопов'язаними.

На думку Касаційного господарського суду, суд апеляційної інстанції, встановивши, що підставою звернення позивача з первісним позовом є невиконання відповідачем робіт за договором про технічне обслуговування та ремонт обладнання № 9 від 01.08.2019 і повернення невикористаної попередньої оплати, а підставою пред'явлення зустрічного позову є порушення відповідачем зобов'язань з прийняття і оплати виконаних позивачем робіт за цим договором, дійшов вірного висновку про те, що спір, який є предметом первісного та зустрічного позову об'єднаних зобов'язальною природою відносин, що склалися між сторонами спору, що, у свою чергу, обумовлює взаємопов'язаність заявлених позовів (Верховний Суд, 2021).

Таким чином, взаємопов'язаність первісного та зустрічного позовів не означає те, що вимоги за цими позовами виникли з однієї правової підстави.

Чи співпадає розуміння зустрічних вимог у статті 601, яка врегульовує зарахування зустрічних однорідних вимог, та зустрічних вимог у розумінні статті 123 ЦПК України? Вочевидь, якщо вимоги за первісним та зустрічним позовом можуть зараховуватись на підставі рішення суду, то ці ж самі вимоги можуть зараховуватись і за заявою кредитора або угодою сторін. У цьому випадку мова йде про саме такі зустрічні вимоги, які підлягають зарахуванню, але наявність судового спору щодо цих зустрічних вимог свідчить про те, що вони не є безспірними та не були зараховані у добровільному порядку.

Так, наприклад, первісній вимозі про стягнення орендної плати може кореспондувати зустрічна вимога про відшкодування коштів, витрачених орендарем на капітальний ремонт: ці вимоги можуть зараховуватись і в позасудовому порядку на підставі статті 601 ЦК України. Якщо витрати орендаря на капітальний ремонт будуть підтверджені та задоволені рішенням суду, то у вимогах щодо стягнення орендної плати буде повністю або частково (в частині задоволення зустрічного позову) відмовлено.

Отже, у разі, коли задоволення зустрічної вимоги покриває вимогу за первісним позовом, маємо зарахування зустрічних вимог на підставі рішення суду. За словами П.Д. Гуйвана, однією з найбільш поширених передумов пред'явлення зустрічного позову є випадок, коли зустрічна вимога спрямована на зарахування первинної. На думку вченого, таке зустрічне домагання в своїй основі містить цивільно-правовий механізм припинення однорідних вимог шляхом їхнього зарахування. При цьому, повне чи часткове припинення зобов'язань вказаним способом може відбуватися як у регулятивному режимі, так і тоді, коли одне або обидва зустрічних обов'язки є простроченими (Гуйван, 2022: 42).

Можуть задовольнятися і первісна вимога, і зустрічна лише частково, і це є найбільш поширеним випадком судового зарахування. У такому разі треба керуватися частиною 12 статті 265 ЦПК України, відповідно до якої у разі часткового задоволення первісного і зустрічного позовів про стягнення грошових сум суд проводить зустрічне зарахування таких сум та стягує різницю між ними на користь сторони, якій присуджено більшу грошову суму.

Застосування вказаної норми можна проілюструвати таким судовим рішенням № 209/3022/16-ц. Предметом вимог за первісним позовом було стягнення суми боргу та процентів за договором позики. Вимоги ґрунтувались на укладенні з відповідачкою договору позики, який було оформлено розпискою. В розписці, окрім іншого, зазначила про передачу в заставу позикодавцеві транспортного засобу, а перед цим видала йому довіреність, якою уповноважила представляти її інтереси з усіх без винятку питань, пов'язаних із відчуженням цього майна, а також укладати від її імені договори купівлі-продажу, міни, оренди, позики, визначаючи на власний розсуд ціну та інші умови, одержувати належні їй за цими договорами грошові суми. В обумовлений строк відповідачка грошові кошти не повернула, а позивач продав транспортний засіб шляхом укладення від імені відповідачки договору купівлі-продажу та залишив усі виручені кошти собі.

Було подано первісним позов про стягнення боргу та процентів за позику, а відповідачка подала зустрічний, в якому заявила вимогу про стягнення майнової шкоди. Зустрічний позов було мотивовано тим, що внаслідок реалізації предмета застави позикодавець у повному обсязі повернув собі борг і має відшкодувати різницю між вартістю проданого майна і сумою боргу.

На думку суду першої інстанції, незважаючи на відсутність заяв сторін у справі про зарахування зустрічних вимог, позикодавець, залишаючи у своєму користуванні грошові кошти, отримані від продажу майна, погодився на зарахування зустрічних однорідних (грошових) вимог, тому укладений між сторонами у справі договір позики вважається повністю виконаним у день продажу такого майна.

Верховний суд скасував рішення судів першої та апеляційної інстанцій та ухвалив нове рішення, яким первісний позов та зустрічний позов задовольнив частково, провів зустрічне зарахування грошових сум і стягнув різницю в сумі 24 930,50 грн з позивача на користь відповідачки.

Своє рішення Верховний Суд мотивував тим, що після настання строку повернення позики позикодавець мав право на стягнення з позичальниці тільки сум, передбачених ч. 2 ст. 625 ЦК України (інфляційних втрат та 3 % річних за користування чужими грошовими коштами). Оскільки суди не встановили, що позичальниця надала докази виконання свого обов'язку щодо повернення позики та сплати процентів за строк користування нею, то позикодавець має право на стягнення зазначеної суми позики та процентів, а тому первісний позов підлягає частковому задоволенню.

Також Верховний Суд не погодився з доводами судів першої та апеляційної інстанцій про те, що транспортний засіб на підставі довіреності та розписки перебував у заставі в позикодавця, оскільки застава виникає на підставі договору, закону або рішення суду (ч. 1 ст. 574 ЦК України). Відповідно до ч. 2 ст. 13 Закону України «Про застава» у випадках, коли предметом застави є нерухоме майно, космічні об'єкти, транспортні засоби, що підлягають державній реєстрації, договір застави повинен бути нотаріально посвідчений на підставі відповідних правостановлюючих документів.

Верховний Суд не погодився із доводами судів першої та апеляційної інстанцій, що зарахування зустрічних однорідних вимог відбулося у дату укладення договору купівлі-продажу транспортного засобу, оскільки від одної із сторін не було заяви про зарахування. Тому Верховний Суд своїм рішенням сам провів зустрічне зарахування грошових коштів (заборгованості за договором позики та коштів, отриманих позивачем-позикодавцем від продажу автомобілю відповідачки).

При цьому Верховний Суд вирішив, що після настання строку повернення позики позивач не мав право на стягнення процентів, встановлених договором, а лише сум, передбачених статтею 625 ЦК України. У свою чергу позивач, як повірений за договором доручення, не виконав свого обов'язку перед відповідачкою щодо повернення отриманого у зв'язку виконання доручення (грошових коштів від проданого транспортного засобу) на підставі статті 1006 ЦК України (Верховний Суд, 2020).

Таким чином, внаслідок правовідносин, що склалися між сторонами у цьому спорі, утворилися зустрічні вимоги: повернення позичальником заборгованості за договором позики та повернення повіреним отриманого у зв'язку з виконанням договором доручення. Це стало підставою для проведення судом зарахування зустрічних вимог. Вказана судова справа є наочним прикладом судового зарахування зустрічних вимог через задоволення зустрічного та первісного позовів, коли жодна із сторін не зробила заяви про таке зарахування. У цій справі зустрічні вимоги впливали із різних правових підстав: договору позики та договору доручення, обидва з яких сторонами не було виконано. Зустрічність вимог за первісним та зустрічним позовами виявлялася у тому, що кожна із сторін спору була стосовно другої сторони кредитором: позивач за первісним позовом – позикодавцем за договором позики, а позивачка за зустрічним – довірительом за договором доручення. Наявність двох зустрічних зобов'язань, що виникли з різних правових підстав та були не виконані на момент спору, обумовила наявність двох зустрічних вимог, які через їхню однорідність підлягали зарахуванню.

Отже, зарахування зустрічних вимог може відбуватися і шляхом задоволення зустрічного позову. У постанові Верховного Суду від 27.01.2021 у справі № 908/1688/20 висловлено позицію, що зустрічний позов може подаватися не лише для захисту проти первісного позову, а й бути самостійним засобом захисту проти відповідача, іноді зустрічний позов може бути спрямовано тільки до заліку первісної вимоги (Верховний Суд, 2021).

Тому такий спосіб як зустрічний позов може бути використаний для застосування зарахування зустрічних однорідних вимог, коли інша сторона ухиляється від такого способу припинення зобов'язання і пред'являє до суду позов. Тому можна зробити висновок, що вимоги за первісним та зустрічним позовами можуть зараховуватись, але це не є істотною ознакою зустрічного позову.

Слід зауважити, що при наявності зустрічного позову суд в одному провадженні має перевірити підстави та обґрунтування і первісних вимог, і зустрічних. Тобто під час вирішення справи в одному провадженні суд повинен вирішити питання і щодо законності та обґрунтованості вимог як за первісним позовом, так і за зустрічним.

Цілком вірно вказує П.Д. Гуйван, що при пред'явленні заяви про зарахування вимог, які є предметом позовного домагання, суд зобов'язаний перевірити шляхом дослідження доказів, наданих сторонами, підставність та обґрунтованість не тільки первинних, а й зустрічних вимог, їхню однорідність та зустрічність. Інший варіант означав би абсолютну свободу відповідача ініціювати у якості заперечення чи зустрічного позову вимоги, котрі завідомо не можуть бути зараховані в рахунок погашення первинного домагання (Гуйван, 2022: 42).

Безпідставність вимог за зустрічним позовом може вказувати на зловживання процесуальними правами з метою затягування судового процесу. Варто також погодитись із О.С. Пепеляшковым, що не будь-яке подання безпідставного зустрічного позову, в задоволенні якого суд у подальшому відмовляє, становить винну процесуальну дію. Позивач може цілком сумлінно помилятися відносно фактичної або юридичної підстави зустрічного позову і навіть за дуже високого ступеня обачності не має можливості передбачити результат процесу (Пепеляшков, 2015: 24).

Зловживання процесуальними правами шляхом подання зустрічного позову може полягати у відсутності його взаємопов'язаності із первісним. У цьому випадку, на думку О.С. Пепеляшкова, заходом реагування є відмова у прийнятті зустрічного позову до спільного розгляду (Пепеляшков, 2015: 25). Також зловживання може виявлятися у необґрунтованості та безпідставності зустрічного позову. У цьому разі суд не може відмовити у прийнятті зустрічного позову через те, що він є безпідставним, оскільки тоді суд буде розглядати позов вже на стадії прийняття, що не відповідає загальним засадам цивільного судочинства. Тож, як вважає О.С. Пепеляшков, у такому разі у суду відсутні фактичні підстави для відмови у прийнятті зустрічної позовної заяви до розгляду (Пепеляшков, 2015: 25).

Отже, подання зустрічного позову може використовуватися як інструмент зловживання процесуальними правами. Тоді відмовити у прийнятті такого позову до розгляду суд має право лише у разі відсутності ознаки взаємопов'язаності цього позову із первісним. В усіх інших випадках суд повинен прийняти позов і розглядати його по суті, навіть якщо щодо підстав цього позову у суду є обґрунтовані сумніви.

Іншим випадком судового зарахування є судові спори, в яких здійснюється зарахування зустрічних вимог, які виникли із одного договору. В такому випадку можливе, наприклад зарахування збитків, що виникли внаслідок неналежної якості товару, із основною сумою заборгованості за поставлений товар.

Однак право на зустрічний позов не вичерпується лише вимогами, які підлягають зарахуванню. Це можуть бути й інші зустрічні вимоги, пов'язаність яких із первісними обумовлена перебуванням сторін у матеріальному правовідношенні, яке містило в собі зустрічні зобов'язання. Так, наприклад, вимозі щодо оплати товару кореспондує вимога щодо його поставки, і, якщо вимога щодо поставки є невиконаною, то вимога щодо оплати товару не підлягає задоволенню. Тобто на момент судового спору обидва зустрічні обов'язки є невиконаними і зустрічний позов засновується на невиконанні іншою стороною свого договір-ного обов'язку.

Під час розгляду в одному провадженні первісного та зустрічного позовів не обов'язково один із позовів повинен бути задоволений. Якщо позовні вимоги за обома позовами будуть визнані необґрунтованими, судовим рішенням може бути відмовлено і у первісному позові, і у зустрічному.

Можливість одночасної відмови у первісному та зустрічному позовах вказує на самостійний характер цих позовів: у проаналізованій справі у первісному та зустрічному позовах було відмовлено на різних, не пов'язаних одна з одною підставах. Тобто зустрічний позов може мати і самостійний характер. Ну думку С.П. Хімич, самостійний характер зустрічного позову проявляється у такому: а) хоча задоволення зустрічного позову, звичайно, спричиняє відмову від первісного позову, не виключена можливість відмови від основного позову з причин, які не мають відношення до зустрічного позову, в якому суд також відмовляє з причин його незаконності або необґрунтованості; б) через самостійний характер зустрічного позову суд зобов'язаний вирішити його і у тому випадку, якщо за первісним позовом рішення не приймається (наприклад, внаслідок відмови позивача від позову) (Хімич, 2011: 97). На самостійному характері зустрічного позову наголошує також С.С. Бичкова, яка вбачає його у тому, що рішення щодо нього має бути ухвалено незалежно від того, чи буде прийнято рішення стосовно первісного позову (Бичкова, 2010: 43).

Інший випадок підстав зустрічного позову – коли, вимога за зустрічним позовом спрямована на невизнання матеріального правовідношення, на якому ґрунтується вимога за первісним позовом. Слід погодитись із твердженням С.С. Бичкової про те, що задоволення зустрічного позову може виключити повністю або частково задоволення первісного позову, зокрема, за таких умов:

- вимога в зустрічному позові спростовує або підриває підставу первісного позову;
- зустрічна вимога виключає первісну вимогу через їх несумісність (Бичкова, 2010: с. 43).

Наприклад, вимога за зустрічним позовом полягає у визнанні недійсним договору, на підставі якого заявлено первісну позовну вимогу. Так, поширеною є практика зустрічних позовів щодо визнання кредитного договору недійсним, коли вимога за первісним позовом є стягнення заборгованості за кредитом. У разі задоволення зустрічного позову у стягненні заборгованості за кредитним договором повинно бути відмовлено. У такому разі належним способом захисту кредитора буде повернення безпідставно набутих коштів (за статтею 1212 ЦК України).

Щодо подання зустрічного позову із вимогою про визнання недійсним правочину проаналізуємо таку судову справу № 592/10949/19.

Предметом первісного позову було стягнення грошових коштів за договором позики, оформленому розпискою, а предметом зустрічного – визнання недійсним правочину – надання розписки – не підставі його вчинення через обман.

ОСОБА_1 звернувся до суду із позовом до ОСОБА_2 про стягнення боргу за договором позики. Свої вимоги мотивував тим, що між ним та ОСОБА_2 укладено договір позики у формі розписки, відповідно до якого ОСОБА_2 отримав у позику грошові кошти в сумі 50000 грн та зобов'язався їх повернути за першою вимогою позивача. Вказував, що він направив ОСОБА_2 лист-вимогу про повернення грошових коштів.

Однак, відповідач взяті на себе зобов'язання щодо повернення грошових коштів не виконав, грошові кошти не повернув.

Відповідач звернувся до суду із зустрічним позовом до позивача про визнання договору позики недійсним. Свої вимоги мотивував тим, що відповідач за первісним позовом працював у певному видавництві, а позивач працював на посаді керівника відділу прямих продаж цього видавництва. Вказував, що ним була складена розписка, але грошових коштів від ОСОБА_1 він не отримував.

Зазначав, що розписка ним складалася лише як гарантія видавництва на отримання грошей за товар та його повернення, тобто це певна форма договору про матеріальну відповідальність. Вважав, що обставини вчинення правочину не відповідають дійсності, мотиву та меті правочину та волі ОСОБА_2 перебувати у відносинах позики на відміну від працевлаштування. Отже, ОСОБА_1 навмисно ввів ОСОБА_2 в оману.

Посилаючись на вказані обставини, просив суд визнати недійсним договір позики з моменту укладення.

Суд першої інстанції у первісному позові відмовив, а зустрічний позов задовольнив – визнав договір позики, оформлений розпискою недійсним, з моменту його укладення.

Натомість суд апеляційної інстанції скасував рішення та ухвалив нове, яким первісний позов про стягнення боргу з договору позики задовольнив, а у зустрічному позові відмовив.

Таке рішення суд апеляційної інстанції мотивував тим, що ОСОБА_2, всупереч зазначеним вимогам закону, не довів, що під час надання позики та складення ним розписки існували обставини, які не відповідають дійсності, але які є істотними для вчиненого правочину, і що його воля не відповідала перебуванню у позикових відносинах, породжених договором позики. Також, ОСОБА_2 не надав суду належних та допустимих доказів на підтвердження того, що ОСОБА_1 вчиняв будь-які умисні дії, направлені на введення в оману позивача під час складення розписки, текст якої є чітким та зрозумілим. При цьому, розписка складена ОСОБА_2 без зазначення, що вона складена як гарантія видавництва на отримання грошей за товар та його повернення (Сумський апеляційний суд, 2023).

Отже, у цій справі вимоги за зустрічним позовом ґрунтувались на тому, що договір позики, стягнення за яким було предметом первісного позову, був укладений під впливом обману, а тому є підстави для визнання його недійсним. Тобто зустрічна позовна вимога була спрямована на невизнання матеріального правовідношення – договору позики, на якому ґрунтувалася первісна позовна вимога. У такому спорі задоволення обох позовів – і зустрічного, і первісного – не є можливим, оскільки у разі визнання недійсним договору, на підставі якого заявлено первісний позов, у стягненні за цим договором повинно бути відмовлено.

Висновки. Вимоги за зустрічним та первісним позовами з договірних правовідносин можуть виникати як на одній підставі (одного договору), так і з різних підстав (різних договорів). Взаємопов'язаність зустрічного позову із первісним часто засновується на можливості зарахування зустрічної позовної вимоги із первісною або на тому, що задоволення зустрічної вимоги виключає матеріально-правову підставу первісної, що обумовлює відмову у первісному позові.

У договірних спорах, в яких предметом зустрічного позову є визнання недійсним договору, на якому засновується позовна вимога за первісним позовом, зустрічна позовна вимога не впливає з матеріального правовідношення, яке виникло між сторонами, а спрямована на усунення наслідків вчиненого сторонами правочину – виникнення договірного зобов'язання. Задоволення зустрічного позову у такому спорі буде мати своїм наслідком невизнання обґрунтованими вимог, що заснуються на такому недійсному договорі.

В залежності від результату розгляду судового спору є зустрічні позови, задоволення яких виключає задоволення первісного позову; зустрічні позови, вимоги за якими можуть бути задоволені одночасно із задоволенням вимог за первісним позовом; зустрічні позови, в яких може бути відмовлено одночасно із відмовою у первісних позовних вимогах.

Список використаних джерел:

1. Бичкова С.С. Зустрічний позов як цивільна процесуальна форма захисту інтересів відповідача. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. Вип. 10. С. 41–44.
2. Гуйван П.Д. Припинення зустрічних зобов'язань. Темпоральні аспекти. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. Вип. № 3(3). С. 31–44. DOI: 10.52058/2786-6025-2022-3(3)-31-44
3. Коцюрuba А. Зустрічний позов як спосіб захисту прав відповідача у цивільному судочинстві України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2020. Вип. 45.5. С. 82–86.
4. Пепеляшков О.С. Пред'явлення зустрічного позову як спосіб зловживання відповідача правом на захист. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії: матер. круглого столу (м. Одеса, 27 лист. 2015 р.)*. 2015. С. 22–26.
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 березня 2019 р., справа № 910/2987/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81013406>
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 15 січня 2020 р., справа № 209/3022/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87000505>
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 27 січня 2021 р., справа № 908/1688/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94591444>
8. Постанова Сумського апеляційного суду від 25 квітня 2023 р., справа № 592/10949/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110415028>
9. Хімич С.П. Зустрічний позов як процесуальний засіб захисту інтересів відповідача. *Приватне право і підприємництво. Зб. наук. праць*. 2011. Вип. 10. С. 95–99.

References:

1. Bychkova, S.S. (2010). Zustrichnyi pozov yak tsyvilna protsesualna forma zakhystu interesiv vidpovidacha [A counterclaim as a civil procedural form of protection of the defendant's interests]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. issue 10, pp. 41–44. [in Ukrainian].
2. Huivan, P.D. (2022). Prypynennia zustrichnykh zobov'язan Temporalni aspekty [Termination of counter obligations. Temporal aspects]. *Nauka i tekhnika sohodni*. issue № 3(3), pp. 31-44. DOI: 10.52058/2786-6025-2022-3(3)-31-44 [in Ukrainian].
3. Kotsiuruba, A. (2020). Zustrichnyi pozov yak sposib zakhystu prav vidpovidacha u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy [A counterclaim as a way of protecting the defendant's rights in the civil proceedings of Ukraine]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. issue 45.5, pp. 82–86. [in Ukrainian].
4. Pepeliashkov, O.S. (2015). Prediavlennia zustrichnoho pozovu yak sposib zlovzhyvannia vidpovidacha pravom na zakhyst [Filing a counterclaim as a way of abusing the defendant's right to defense]. *Zlovzhyvannia tsyvilnymy protsesualnymy pravamy: shliakhy protydii : mater. kruhloho stolu (m. Odesa, 27 lyst. 2015 r.)*. pp. 22–26. [in Ukrainian].
5. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu № 910/2987/18. [Decision in the case No.910/2987/18 [2019] of the Grand Chamber of the Supreme Court]. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. [United state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81013406> [in Ukrainian].
6. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu № 209/3022/16-ts. [Decision in the case No.209/3022/16-ts [2020] of the Supreme Court is part of the panel of judges of the second chamber of the Chamber of the Cassation Civil Court]. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. [United state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87000505> [in Ukrainian].
7. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu № 908/1688/20. [Decision in the case No. 908/1688/20 [2021] of the Supreme Court is part of the panel of judges of the Commercial Court of Cassation]. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. [United state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94591444> [in Ukrainian].
8. Postanova Sumskoho apeliatsiinoho sudu № 592/10949/19. [Decision in the case No.592/10949/19 [2023] of the Sumy Court of Appeal]. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. [United state register of court decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110415028> [in Ukrainian].
9. Khimich, S.P. (2011). Zustrichnyi pozov yak protsesualnyi zasib zakhystu interesiv vidpovidacha [A counterclaim as a procedural means of protecting the defendant's interests]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo. Zb. nauk. prats*. issue 10, pp. 95–99. [in Ukrainian].